

G. P. Fehring, **Einführung in die Archäologie des Mittelalters**. Darmstadt 1987.

Úvod do studia středověké archeologie z pera G. P. Fehringa byl vyvolán nutností osvětlit postavení středověké archeologie v rámci historických věd. Dalším podnětem byl zvýšený zájem o studium středověké archeologie, takže Fehringova publikace plní i funkci vysokoškolské učebnice.

Obsah knihy je rozdělen do čtyř základních kapitol: A. Archeologie středověku, B. Prameny a jejich hodnocení, C. Druhy pramenů a rozsah výzumů, D. Přínos archeologie k výzkumu středověku.

V první kapitole se autor zabývá definicí středověké nebo též historické archeologie a jejím časovým vymezením. V rámci středověké archeologie je v některých zemích užíváno i jiné terminologie jako např. archeologie období Vikingů, archeologie anglosaská nebo u nás archeologie slovanská. Od 12. století je ve všech zemích užíváno pojmu středověká archeologie. Za horní hranici středověké archeologie považuje přelom 15.—16. století. Součástí 1. kapitoly jsou informace o dějinách středověkého výzkumu na německém území a o organizaci archeologie středověku jak v Německu, tak i v zemích sousedních. Archeologii středověku jako hlavní obor možno studovat jen na universitě v Bamberku, na jiných universitách ve spojení s dalším oborem jako např. historií, dějinami umění, etnografií apod.

Obsahem druhé kapitoly jsou archeologické prameny získané povrchovým průzkumem (prospekce geofyzikální, chemické, botanické, letecké snímky) a terénním výzkumem. Autor se zabývá metodikou archeologického výzkumu a jeho vyhodnocením.

Podstatu celé knihy tvoří třetí kapitola, ve které autor rozebírá jednotlivé druhy archeologických pramenů, jež představují pohřebiště, kostely, hřbitovy, opevněná sídliště, vesnická a městská sídliště. V rámci této kapitoly jsou charakterizovány nejdůležitější objekty, typy obydlí a hospodářských staveb, kulturní krajina a její využití, hospodářská a sociální struktura, řemeslná výroba a vývoj osídlení. Závěr této kapitoly je věnován tzv. archeologii dopravy (Verkehrsrarchäologie).

Ve čtvrté kapitole autor shrnuje význam středověké archeologie a její přínos pro dějiny středověku.

Tato stručná informace o obsahu Fehringovy knihy by měla být podnětem k jejímu studiu a příklad hodný následování i na základě našich dosavadních výzkumů.

VLADIMÍR NEKUDA

Ausgrabungen in Minden. Bürgerliche Stadtkultur des Mittelalters und der Neuzeit. Westfälisches Museum für Archeologie, Münster 1987, 252 s., 194 obr., 16. tab.

„Ausgrabungen in Minden“ je sborník příspěvků a studií k dějinám města Mindenu. Shrnuje výsledky archeologického výzkumu městského historického jádra od r. 1973, který v tomto roce zahájil dr. U. Lobbedey z archeologického oddělení Vest-

fálského úřadu památkové péče (Westfälisches Amt für Denkmalpflege). Na jeho práci navázala dr. G. Isenbergová a sestavila jednotlivé závěry a zjištění různých autorů a spolupracovníků do uceleného sborníku. Ten slouží zároveň jako podrobný průvodce stejnojmennou výstavou, jež byla otevřena 24. ledna 1987 v prostorách Westfälisches Musea für Archäologie a poté se stala putovní výstavou po vestfálských městech, aby našla své konečné umístění v Museu für Geschichte, Landes- und Volkskunde města Mindenu jako tamní trvalá expozice.

Sborník obsahuje sedmnáct příspěvků kolektivu autorů, jimž předchází předmluva vydavatele B. Trierera. Přehledem dějin výzkumu a historie města se zabývá článek V. Rodekampa (str. 9—15). Město Minden na řece Weseře patří k nejstarším obcím severozápadního Německa, ležící na křižovatce obchodních cest ve vestfálské bráně. Místo je poprvé zmiňováno r. 798 ve franských říšských análech, a řadí se tedy ke čtyřem vestfálským biskupským sídlům, založeným před r. 800 (vedle Münsteru, Osnabrücku a Paderbornu). Přesto byl systematický archeologický výzkum městského jádra zahájen relativně pozdě: v letech 1973—1976 — dolní úsek Bäckerstraße — Pekařské ulice a v letech 1974—1977 — Domhof — dvůr Dómu. První výkopy spadají sice do období 1954—1948, ale šlo jen o ojedinělé zásahy při poválečné rekonstrukci města. Stať je vhodně doplněna vyobrazením historické mapy a plánu města ze 17. století, orientačním plánkem historického jádra s lokalizací archeologických nálezů i fotoreprodukcí biskupské pečeti z r. 1232.

Topografický vývoj starého města se zvláštním ohledem na Pekařskou ulici je předmětem zájmu C. Heintzové (str. 15—30). Vysledování tohoto vývoje napomáhají nejen archeologické prameny, ale především písemné a kartografické doklady s výhodou pevného datování. Příspěvek doprovází mnoho obrazových příloh — archeologických náčrtů a kartografických vyobrazení. G. Isenbergová se věnuje sídlištnímu vývoji Pekařské ulice na základě zjištění z archeologického výzkumu let 1973—1979 (str. 31—48), které probíhaly na poměrně úzce ohraničeném území mezi Dómem a klášterním kostelem sv. Jana Evangelisty. I k tomuto článku patří četné grafické přílohy — půdorysy, plány domů a jiná terénní dokumentace. Přínosem stavebního a archeologického výzkumu k rozvoji světské architektury v severozápadoněmeckých městech se zabývá F. Kaspar (str. 49—65). Sleduje parcelaci a stavební strukturu, otázku stavebního materiálu a konstrukce, využití dřeva, kamene a vnitřní rozčlenění domů, což dokládá fotografickými záběry stojících budov.

E. Landgrafová si vybrala ke zpracování středověké podlahové dlaždice z mindenského výzkumu (str. 65—74). Jsou zajímavé svou plastickou nebo rytou výzdobou se zvířecím motivem lva, gryfa, vlka, kozoroha či rostlinným ornamentem srdcovité palmety. Jsou vesměs datovány do konce 12. a první třetiny 13. století. Mladší skupinu tvoří dlaždice glazované s motivem ptáků, sokolníka či heraldické lilie a palmety, které jsou řazeny do první poloviny 14. století. Mindenské středověké řemeslo a cechovnictví je v popředí zájmu H. Nordsieka (str. 75—90). Zaznamenává rozvoj rybolovu a obchodu s rybami i prvořadé postavení pekařů, řezníků, ševců a koželuhů. Méně byla zastoupena textilní řemesla — kožíšníci, krejčí, tkalci. Privilegovanými řemeslníky byli kováři, podkováři, kotláři, nožíři, zbrojíři a platněři, k méně váženým patřili lnáři, holiči, lazebníci a mlynáři. Středověký původ má také sklářství a pivovarnictví. U. Baumkerovou zaujala otázka jídla a pití ve středověkých městech severozápadního Německa (str. 91—104), neboť potrava a stolování „představuje různorodý komplex kultury všedního dne s rozličnými vztahy k nejrůznějším sféram života“ (str. 91). Zde slouží archeologické prameny jen výjimečně, a proto je odborník odkázán na nepřímé doklady — písemnictví a dobová vyobrazení. Autorka uvádí různé druhy potravin i způsoby jejich zpracování. např. ryby, obilniny (chléb, pečivo, různé kaše), druhy masa — hovězí, vepřové, zvěřina, mléčné výrobky a vejce. V historických pramenech lze najít zmínky také o ovoci, zelenině, bylinách a koření. Z nápojů bylo na prvním místě pivo, dále víno (také svažené), ale i mléko. Příspěvek obsahuje kromě ikonografických vyobrazení i fotodokumenty zrnek ovoce a skořápek mušlí ze sídlištních vrstev a odpadních jímek.

O užití různých druhů nádobí ve středověké domácnosti na základě mindenských nálezů článek H.—W. Peineho (str. 109—130). Z keramických tvarů dominují

baňaté hrnce, džbány a poháry. Od 13. století se objevuje olovnatá glazura; tvary baňatých hrnců získávají páskové ucho, tulej na rukojeť nebo nožky i patky, časté jsou rovněž pánve. Přibývá výzdobných prvků i tvarové různorodosti. Z dřevěných nádob se dochovala často kruhová dna a dýhy z výdutí soudků. Zřídka se objevují fragmenty skla (kroužky). Domácí produkce skla se rozvíjí v oblasti na sever od Alp až během 14.—15. století a toto luxusní zboží patří k předmětům užívaným šlechtou a bohatým městským patriciátem. Z kovového nářadí v kuchyni sloužil závěsný hák na kotlík, trojnožka, opékač rošť, potřeby pro udržování ohně (opékač jehla, pohrabáč, kleště) a další různé nádoby a hmoždíře. Na stůl patřily poháry, konvice, džbány a přístroje z ušlechtilých kovů — cínu a různých slitin mědi. Z archeologických nálezů v Mindenu pochází však jen zlomek kotle a bronzová trojnožka.

Další stať se zabývá zkoumáním tzv. hanzovní misky, nalezené v r. 1964 při pokládání kabelu na Pekařské ulici. E. Waterstradtová (str. 131—133) provedla analýzu výzdoby této bronzové nádoby včetně rozluštění písma latinského nápisu. Jde o typ misky rozšířené ve střední Evropě v době 11.—13. století v okruhu působení hanzovních obchodníků. Ústřední ikonografický motiv představuje postava rytíře s korunou na hlavě a se štítem a nádobou v rukou, na stěnách lze rozeznat palmetový rostlinný ornament. Užití mísy tohoto druhu není zatím přesně objasněno. Rozborom kovu zjistila R. Tegethoffová (str. 133—136), že se jedná o slitinu mědi a cínu bez dalšího zlcení a výzdoby nielle. Popsala také původní stav zachování a způsob rekonstrukce mísy.

Časně novověkému hrnčířství a nálezům importované keramiky se věnoval H.—G. Stephan (str. 137—146). Toto zboží tvoří glazované hrnky, talíře, misky s malovanou výzdobou (zejména rostlinný ornament), datované do poloviny 17. až poloviny 18. století. E. Waterstradtová (str. 147—154) si vybrala pro další příspěvek specializované téma dětské hračky ve středověku. Stručně nastiňuje způsob života dětí, který se lišil podle pohlaví a společenské vrstvy. Dětské hry zachycují obrazové a ikonografické prameny (např. obraz P. Brueghela z r. 1539). Z archeologických nálezů sem lze zařadit drobnou hrnčířskou keramickou plastiku (figurky, koníky, drobné nádoby) a rozličné hrací kostky, kuličky. Drobné předměty denní potřeby ze železa, kosti i bronzu zpracoval Ch. Grünwald (str. 155—174): jedná se o nože, nůžky, hladidla, přesleny, hřebeny, kohoutky—pípy, lampy a kahany, zámky a klíče. K řemeslnému nářadí patří kovadlina a bronzový plech, dláto, závaží, rýč a srp, potřeby pro lov a rybaření. Z výbavy jezdce a koně se v Mindenu zachovaly podkovy, ostruhy, třmeny a udidla. Dům a jeho zařízení představuje v archeologickém materiálu různá kování (dveři, oken, okenic i nábytku) a hřebíky. Tento sortiment se příliš neliší od nálezů z ostatních středověkých lokalit.

Další téma zpracované D. Klugeovou se týká středověkých částí kroje — oděvu (str. 175—184). Autorka rozebírá druh tkaniny a vazby na zbytcích látek z odpadních jímek. Jemné lněné tkanivo pochází zřejmě ze spodního prádla, košil a šátků, vlněné nebo směšové látky bylo užito na sukně a vrchní tuniková roucha (často doplněná punčochami nebo kalhotami). Způsob odívání je rovněž patrný z ikonografických pramenů. Oděv obohacovaly kožené součásti — opasky, řemení a boty (z Mindenu pocházejí tři kusy), jakož i přezky, kování a knoflíky.

V šamostatné stati pojednává H. Westermannová-Angerhausenová o zlaté filigránové sponě se středovým polodrahokamem (str. 185—191), nalezené r. 1974. Autorka shledává analogie především v západní a střední Evropě a datuje ji do první poloviny 11. století. P. Ilisch se ve svém krátkém příspěvku věnuje rozboru mincí (str. 193). Jde o pozdní nálezy feniku z r. 1735 a čtvrtáku Bedřicha Velkého s datem 1764. Jediný starší stříbrný plíšek je bez nápisu a silně poškozený s křížem a hvězdami na jedné a rytířem s praporem na druhé straně, datovaný rámcově do 12.—13. století.

Závěrečné články se zabývají průvodním osteologickým a botanickým materiálem. Analýzu zvířecích kostí provedl K.—P. Lanser (str. 195—198). V Mindenu převažoval nejvíce skot, pak ovce, koza, méně byl zastoupen vepř a jen výjimečně byly nalezeny kosti zvěřiny. Botanické rozborby byly svěřeny E. Isenbergovi (str. 199—202). Ze tří míst výzkumu byly odebrány vzorky organického materiálu a výsledky pylové analýzy ukázaly největší zastoupení žita a různých travin. Autor rozlišil také druhy semen

(třešňů, jablek, bezu a některých bylin) z jámy zadního dvorku jednoho obytného domu.

Poslední kapitolou je souhrn fotografických příloh, které uzavírají odkazy na uložení vyobrazených předmětů. Na čtyřech místech v knize je zařazeno šestnáct barevných fototabulek, obsahující výběr terénních záběrů (např. velmi názorné zachycení půdního profilu), několik typických pohledů na město a jednotlivé historické stavby a ukázky některých charakteristických archeologických nálezů a luxusních předmětů. Každou stránku sborníku doprovází samostatný poznámkový aparát obvyklý u prací historického zaměření (číslované poznámky na konci článku). Grafické a výtvarné provedení je již tradičně velmi kvalitní. Sborník má sice brožovanou vazbu a měkké desky, ale je tištěn na křídlovém papíře, což dává vyniknout pérovkové a zejména fotografické dokumentaci. Je volen větší druh písma, který je přehledně členěn do dvou sloupců a odsazených odstavců s výraznými nadpisy. To usnadňuje práci s knihou a orientaci v textu především zahraničnímu čtenáři.

Příspěvky nezacházejí do archeologických podrobností, spíše přehledně informují a zobecňují (i s ohledem na písemné a ikonografické prameny). Sborník přináší nejen další cenný srovnávací materiál pro archeologa středověku, ale je i metodicky příkladnou ukázkou důsledného komplexního zpracování několikaletého rozsáhlého archeologického výzkumu na bázi týmové spolupráce několika odborníků.

ZDENKA MĚCHUROVÁ

Sredniowieczne siedziby rycerskie w ziemi chełmińskiej na tle badań podobnych obiektów na ziemiach polskich. Materiały z sesji archeologiczno-historycznej, Bachotek 3—4 maja 1985. Muzeum regionalne w Brodnicy, Instytut archeologii i etnografii UMK w Toruniu. Toruń 1987, 197 s., řada vyobrazení v textu.

Anotovaný sborník, zaměřený především na výsledky výzkumu opevněných šlechtických sídel v chełmské zemi, přináší na toto téma příspěvky směřované buď k všeobecné problematice týkající se těchto fortifikací anebo orientované na jednotlivé konkrétní lokality. Jejich autory jsou nejen archeologové, ale i historici, a pozitivita této spolupráce jsou v publikaci evidentní. Jde o jakýsi přehled současného stavu bádání, přičemž je poukázáno i na poněkud odlišný vývoj např. v Malopolsku i Slezsku, a to nejen z hlediska typologického a chronologického. Jisté však je, že pracoviště ve Velkopolsku a na Pomorí (hlavně Lodž, Toruň, Gdaňsk) jsou v těchto otázkách nejdále, i když i zde, jak vyplývá z jednotlivých textů, je k ideálnímu stavu ještě hodně daleko. Český čtenář zde najde mnoho poučného, škoda jen, že chybí většinou obrazová dokumentace nálezových situací i získaného materiálu, což s absencí cizojazyčného resumé činí publikaci, obzvláště v neslovanském světě, přes její nesporné kvality, prakticky nepoužitelnou.

Současný stav a perspektivy dalšího archeologického bádání pozdně středověkých feudálních sídel v chełmské zemi jsou námětem úvodní statě A. Koly. Autor shrnuje dosavadní poznatky a konstatuje, že označení „grodzisko stożkowate“ je třeba spíše chápat pouze jako synonymum pozdně středověkého nevelkého hrádka a ne jako konkrétní podobu tohoto výrazu (převážně ve tvaru kužele či jehlanu). Uvádí, že jsou takto označovány i útvary postrádající násyp a mající paralelu v časně středověkých hradišcích tzv. prstencovitého typu a rovněž se zmiňuje o tom, že tyto hrádky na kopečkách nejsou typické pouze pro stav rytířský, nýbrž je staví i všechny ostatní majetné kategorie obyvatelstva (sumarizuje zejména poznatky E. Krauseho a L. Kajzera). Dodává, že genezi sypaného kopečku (stožku) lze vyvádět z opevnění typu „motte“ západní provenience, avšak hovořit obecně o jeho věžovitém charakteru je více než sporné, jak o tom svědčí i výzkumy prováděné na některých těchto objektech. Dokumentuje současný stav a shledává, že zhruba v 301 vsích (z 636), kde měla střední, resp. drobná šlechta své majetky, bylo doposud zjištěno jen 21 opevnění (tj. 6—8 %),